

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 373.31.12:165.242.1

ПРОФЕСІЙНЕ САМОПІЗНАННЯ ЯК ПРОВІДНИЙ КОМПОНЕНТ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Брижак Н.Ю.

Мукачівський державний університет

У статті аналізуються та обґрунтовуються вихідні теоретичні положення, що становлять наукову основу психологічних феноменів самопізнання і самосвідомості. Показано взаємозв'язок між самопізнанням і самосвідомістю, при цьому особливу увагу приділено дослідженню самопізнання як компонента самосвідомості та його зв'язку з «Я-концепцією». Значна увага приділена формуванню професійної самосвідомості майбутнього педагога і доведено, що процес залежить від досконалості професійних здібностей, мотивації, активізації індивідуально-творчого самопізнання й саморозвитку особистості студента. Теоретично обґрунтовуються когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий компоненти самосвідомості. Доведено важливість когнітивного компоненту, який є домінуючим, оскільки він обслуговує динамічну сторону самосвідомості й всіх інших її компонентів.

Ключові слова: самосвідомість, майбутній учитель початкової школи, особистість вчителя, «Я-концепція», професійне самопізнання.

Постановка проблеми. Інтеграція національної освіти в європейський освітній простір обумовлює потребу у вчителів нової генерації, здатного відповідально і самостійно, на високому професійному рівні здійснювати навчально-виховний процес у закладах освіти різних рівнів і типів, втілювати в життя свої ідеї, задуми, творчо мислити, самостійно поповнювати свої знання, орієнтуватися у науковій інформації. Видатний педагог В. Сухомлинський був переконаний, що самоосвітню діяльність учителя слід починам із самопізнання. Учитель мусить вивчити себе як особистість, порівняти себе з іншими, поспостерігати за собою ніби збоку. Він стверджував, що девіз самопізнання добре виражений у словах Ф. Достоєвського: «Знайди себе в собі, підкори себе собі, оволодій собою!» Виховання почуттів, дисциплінування думки й волі, вироблення й урівноваження характеру – усе це людина має робити сама, пізнаючи себе й оволодіваючи собою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема самосвідомості особистості та її структури предствлена у педагогічних працях Л. Божович, Л.С. Виготського, І. Кона, Г. Метельського, П. Протасеня, С. Рубінштейна, В. Століна, О. Спіркіна, О. Тітаренко, І. Чеснокової та інших вітчизняних учених. Водночас, дослідження К. Євстаф'євої, Л. Скворцової, В. Юрченко, Т. Яблонської спрямовані на вивчення певних сторін професійної самосвідомості майбутнього вчителя початкових класів.

Розв'язання проблеми педагогічного стимулювання студентів, учителів до професійного самопізнання започатковано в дослідженнях С. Архипової, О. Гречаник, В. Кукушина, Н. Литовченко, В. Маралова, Л. Рибалко. Положення про зв'язок професійного самопізнання педагога з рівнем його професіоналізму обґрунтовується в працях Н. Кузьміної, А. Маркової, І. Мельничук, Л. Мітіної, В. Кан-Калика, Н. Нікандрова, В. Саврасова, В. Поліщук, М. Ткач, Н. Троценко та ін.

Важливим висновком цих науковців є визнання професійного самопізнання педагога складним особистісним механізмом, що відіграє активну регульовальну роль у діяльності вчителя, за допомогою якого стають можливими активний саморозвиток, свідоме формування професійно важливих якостей особистості педагога, його професійної майстерності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Результати досліджень науковців свідчать про широкий спектр робіт присвячених проблемі самопізнання особистості. Водночас цілий ряд аспектів даної проблеми залишається мало вивченим й потребує подальшого дослідження. На наш погляд, особливої уваги для вдосконалювання педагога як суб'єкта професійної діяльності потребує проблема професійного самопізнання майбутнього вчителя початкової школи.

Метою статті є аналіз та розкриття сутності професійного самопізнання як провідного компонента самосвідомості майбутнього вчителя початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Успішність професійного становлення майбутнього вчителя початкової школи залежить від того, який зміст має для нього професія, як він ставиться до себе як до професіонала. Професійне самопізнання педагога є складним особистісним механізмом, що відіграє активну регульовальну роль у діяльності вчителя, за допомогою якого стають можливими активний саморозвиток, свідоме формування професійно важливих якостей особистості педагога, його професійної майстерності.

Експериментальне дослідження Л.П. Лесохіної та Т.В. Шадрінової показали, що професійна самосвідомість веде до активного осмислення свого професійного призначення. У процесі аналізу наукової літератури виявлено, що провідним компонентом професійної самосвідомості дослідники виділяють професійне самопізнання, що базуєть-

ся на самоаналізі, самооцінці й самопрогнозуванні. Ці характеристики визначають динаміку професійної самосвідомості та професійної діяльності молодого вчителя-початківця [4, с. 73-75]. Тому насамперед необхідно спочатку з'ясувати, що ж розуміють під поняттям «самосвідомість».

Так, Л. М. Мітіна вважає самосвідомість процесом, за допомогою якого людина пізнає себе і ставиться до себе. Результатом цього є уявлення людини про сам себе або «Я-концепція» [3, с. 78-90]. І. І. Чеснокова розуміє самосвідомість як «особливо складний процес опосередкованого пізнання себе, що розгортається в часі, пов'язаний з рухом від одиничних ситуативних образів через інтеграцію подібних численних образів у цілісне утворення – у поняття свого власного «Я» як суб'єкта, відмінного від інших суб'єктів» [7, с. 89].

Важко не погодитись із думкою О. Г. Спіркіна, який вважає, що здатність до самосвідомості та самопізнання – це винятковий здобуток людини, яка у своїй самосвідомості усвідомлює саму себе як суб'єкта свідомості, спілкування і дій, стає у безпосереднє відношення до самої себе. Він вважає, що тільки в цій формі і може існувати самосвідомість, основна особливість якої в тому, що вона орієнтована на осмислення людиною своїх вчинків, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, свого становища в суспільстві. Самосвідомість – знання людини про саму себе. Завдяки самосвідомості людина сприймає себе як індивідуальну реальність, відокремлену від природи та інших людей. Вона стає існуючою не тільки для інших, але й для себе. Самосвідомість пов'язана зі здатністю подивитись на себе «з боку» [5, с. 141].

Тільки в тому випадку, коли вчитель початкової школи знає, якими якостями він повинен володіти, якою мірою в нього розвинені ці якості, він може свідомо прагнути до формування й розвитку цих якостей у себе. Лише знання й зіставлення особистістю своїх психологічних особливостей з вимогами професійної діяльності може стимулювати в майбутніх вчителів активність, спрямовану на самовдосконалення та самовиховання необхідних якостей. Як видно із запропонованих вище визначень, багато дослідників під професійною самосвідомістю розуміють здебільшого процес професійного самопізнання, усвідомлення й співвіднесення особистістю власних особливостей з вимогами реальної професійної діяльності.

Як зазначає А.В. Мартинова, формування професійної самосвідомості майбутнього педагога являє собою з одного боку цілісний процес формування системи професійних здібностей, мотивації, активізації індивідуально-творчого самопізнання й саморозвитку особистості студента, а з іншого – результат усвідомлення і засвоєння практичної діяльності на різних рівнях узагальнення в сфері соціальної взаємодії в процесі формування особистості майбутнього вчителя в якості самостійного суб'єкта [1].

Як бачимо, самосвідомість – це оцінка людиною самого себе, свого місця у світі, своїх особливостей, усвідомлення своїх інтересів, наслідків своєї поведінки, емоцій, інтересів. Усвідомлення людиною світу не зводиться до відображення лише зовнішніх ефектів, воно може бути спрямоване й на самого суб'єкта, на його власну діяльність, його внутрішній світ.

За своєю структурою професійна самосвідомість майбутнього вчителя співпадає зі структурою самосвідомості індивіда в цілому являє собою єдність трьох взаємопов'язаних компонентів: самопізнання (когнітивний компонент); самовідношення (емоційно-ціннісний компонент), саморегулювання (поведінковий компонент).

Ці компоненти самосвідомості так чи інакше присутні в кожному його акті. Причому перший з них – самопізнання – є домінуючим в тому плані, що він обслуговує динамічну сторону самосвідомості й лежить в основі всіх інших її компонентів. Так чи інакше, у всіх психологічних концепціях, що розглядають структуру самосвідомості, самопізнання включає усвідомлення вчителем себе в системі педагогічної діяльності, в системі детермінованих цією діяльністю міжособистісних відносин та в системі його особистісного розвитку. Поступово у вчителя на основі уявлення про себе в окремих педагогічних ситуаціях, на основі думки учнів і колег складається стійка Я-концепція, що надає йому почуття професійної впевненості або невпевненості.

В емоційно-ціннісному відношенні вчителя до себе розрізняють оцінку вчителем своїх сьогоденних можливостей, вчорашніх і майбутніх досягнень, а також оцінку того, що думають про нього інші.

Поведінковий компонент професійної самосвідомості вчителя характеризується діяльнісними проявами – це означає задоволеність педагога собою й власною професійною діяльністю.

Як бачимо, розвиток самосвідомості людини нерозривно пов'язаний із процесом самопізнання як процесу наповнення самосвідомості змістом, що пов'язує людину з іншими людьми, з культурою й суспільством в цілому.

Феномени самопізнання торкаються питання про те, як відбувається самопізнання, у тому числі й того, що вже засвоєно або привласнене, перетворене в «Я» суб'єкта і в його особистість, і які форми здобувають результати цього процесу в самосвідомості.

Яка ж динаміка професійного самопізнання студентів педагогічного вузу?

Студентський вік – особливий етап у розвитку особистості, найважливіший період розвитку самосвідомості і зрілої самооцінки. Феноменально це виявляється в усвідомленні своєї індивідуальності, неповторності, мотивів поведінки та діяльності. У завершальній стадії знаходиться і професійне самовизначення студентів. Все це робить не тільки можливою, але і необхідною спеціальну роботу по управлінню процесом професійної самосвідомості студента, формування його професійної Я-концепції.

У роботах Ю.М. Кулюткіна, А.К. Маркової, Г.С. Сухобської, В.Д. Шадрікова й ін. започатковані спеціальні дослідження регулятивної ролі самопізнання у сфері професійної праці. Професійне самопізнання акумулює не тільки розуміння і прийняття умов та вимог конкретної діяльності, певного зразка професійної поведінки і відносин, але також пізнання й осмислення своєї ролі, завдань і можливостей у вибраній сфері соціальних взаємин. Воно засноване на процесі пізнання особистістю себе як суб'єкта діяльності, результативну сторону якого становлять професійні аспекти образу «Я» – професійної самосвідомості.

Позитивне ставлення студентів до вчительської професії і до себе як суб'єкта майбутньої педагогічної діяльності залежить від того, наскільки активно й систематично майбутні вчителі займаються професійним самопізнанням у фаховій підготовці. Фахова підготовка майбутніх учителів повинна, перш за все, допомогти розкрити можливості кожного студента, зорієнтувати на професійне самовизначення, довести значущість особистісного й професійного зростання на сучасному етапі розвитку нашої країни.

Питання професійного самопізнання набувають особливої актуальності для особистості в період навчання у вищому навчальному закладі, оскільки саме в цей період закладаються мотиваційно-ціннісні, когнітивні та рефлексивно-діяльнісні основи професійного саморозвитку особистості. Тим самим важливим завданням вузу є стимулювання потреб в професійному саморозвитку майбутніх соціальних педагогів [1].

Передусім варто розглянути феномен професійного самопізнання більш детально. Аналізуючи питання сутності професійного самопізнання вітчизняні дослідники М. Ткач та О. Степанова стверджують, що самопізнання актуалізується під впливом певної мотивації, яка визначається передовсім особистістю педагога, своєрідністю його діяльності, особливостями спілкування [6].

У роботах Н. Кузьміної, А. Маркової, Л. Мітіної, В. Кан-Калика, Н. Нікандрова встановлено, що професійне самопізнання майбутніх педагогів є складним особистісним механізмом, за допомогою якого можливо активно саморозвиватися і свідомо формувати професійно важливі якості. Самопізнання науковці пов'язують із становленням образу «Я» у майбутніх педагогів.

Основне правило самопізнання – шукати в собі істинне «Я». Самопізнання необхідне не для задоволення власної цікавості від процесу пізнання, не заради пошуку істини, а заради певної мети, зокрема для самовдосконалення, тобто формування себе відповідно до власних намірів, ідеалу. Воно є підставою для адекватного (такого, що відповідає можливостям особистості) оцінювання самого себе.

В процесі професійного самопізнання, студент виявляє свої здібності та можливості в обраному напрямку, розкриває свій рівень професійного розвитку. Ми погоджуємося з думкою І. Мельничук, що процес професійного самопізнання повинен здійснюватися в декількох напрямках: самопізнання себе в системі соціально-психологічних стосунків, за умов навчальної діяльності і тих вимог, які передбачає ця діяльність; самопізнання рівня компетентності, і особистих якостей, яке здійснюється

шляхом самоспостереження, самоаналізу вчинків, поведінки, результатів діяльності; критичний аналіз висловлювань на свою адресу, самоперевірка в різних умовах діяльності; самооцінка, яка виробляється на основі зіставлення наявних знань, умінь, якостей особистості з поставленими вимогами, та яка забезпечує критичне ставлення майбутнього соціального педагога до своїх досягнень і недоліків [2, с. 45]. Також на етапі професійного самопізнання доцільно використовувати самоспостереження, самоаналіз, самооцінку.

Можемо зробити висновок, що професійне самопізнання майбутніх учителів початкових класів можна тлумачити, як свідому діяльність в системі неперервної освіти, яка спрямована на підвищення фахового рівня студентів, професійну самореалізацію, і є феноменом, що відображає якісно нову характеристику функціонування педагогічної системи навчання студентів, що ґрунтується на науковій основі з урахуванням теоретичних і методичних засад вітчизняної і зарубіжної педагогіки.

Висновки і пропозиції. Проте, аналіз сучасної соціально-педагогічної ситуації дає можливість зробити висновок про те, що які б аспекти вищезазначеної проблеми не зачіпали науковці, більшість із них сходиться в думці, згідно з якою професійне самопізнання майбутніх учителів відбувається не лише під впливом професорсько-педагогічного колективу, але й у процесі самовиховання та самоосвіти. Звідси випливає, що сама сутність професії зобов'язує майбутнього фахівця систематично вдосконалювати свою професійну майстерність.

Дана проблема є актуальною і потребує подальшого дослідження у галузі Вимоги щодо постійної особистісного самопізнання й самореалізації в професійній діяльності є чи не найважливішими для професії педагога. Для реалізації цього надважливого завдання – вчитель повинен сам досягти високого фахового та особистісного рівня, що стає можливим лише завдяки постійній і невтомній праці над собою. І тут варто зауважити, що невтомна праця над собою не розпочинається і не закінчується під час навчання студента у вищому педагогічному навчальному закладі – це самоосвіта, самовдосконалення та саморозвиток впродовж всього життя, де надважливою є здатність вчителя саморозвиватись з урахуванням вимог професії вчителя початкової школи та суспільства. Потребують подальшого вивчення питання зв'язку професійного самопізнання з професійним самовихованням, оскільки в здійсненні самопізнання важливу роль займають потреби, професійно та особистісно значущі якості і риси характеру, які спрямовані на професійну самореалізацію особистості.

Список літератури:

1. Мартынова А. В. Факторы, влияющие на формирование профессионального самосознания студентов / Мартынова А. В. – СПб: Наука, 1999. – 108 с.
2. Мельничук І. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій: монографія / Мельничук І. – Тернопіль: Економічна думка, 2010. – 326 с.
3. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя / Л. М. Митина. – М.: Изд-во «Флинта», 1998. – 205 с.
4. Профессиональная деятельность молодого учителя: Социально-педагогический аспект / под ред. С. Г. Вершловского, Л. Н. Лесохиной. – М.: Педагогика, 1982. – 145 с.
5. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин. – М.: Политиздат, 1972. – 303 с.
6. Ткач М. В. Про сутність професійного самопізнання [Електронний ресурс] / М. В. Ткач, О. Г. Степанова. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>
7. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.

Брижак Н.Ю.

Мукачевский государственный университет

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМОПОЗНАНИЕ КАК ВЕДУЩИЙ КОМПОНЕНТ САМОСОЗНАНИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

У статье анализируются и обосновываются исходные теоретические положения, которые составляют научную основу психологических феноменов самопознания и самосознания. Показана взаимосвязь между самопознанием и самосознанием, при этом особое внимание уделено исследованию самопознания как компонента самосознания и его связи с «Я-концепцией». Значительное внимание уделено формированию профессионального самосознания будущего педагога и доказано, что процесс зависит от совершенства профессиональных способностей, мотивации, активизации индивидуально-творческого самопознания и саморазвития личности студента. Теоретически обосновываются когнитивный, эмоционально-ценностный, поведенческий компоненты самосознания. Доказана важность когнитивного компонента, который является доминирующим, поскольку он обслуживает динамическую сторону самосознания и всех других ее компонентов.

Ключевые слова: самосознание, будущий учитель начальной школы, личность учителя, «Я-концепция», профессиональное самопознание.

Brizhak N.Y.

Mukachevo State University

PROFESSIONAL SELF-KNOWLEDGE AS THE LEADING COMPONENT OF SELF-CONSCIOUSNESS OF A FUTURE TEACHER OF PRIMARY SCHOOL

Summary

An opening theoretical concepts, that form scientific base of psychological phenomena of self-knowledge and self-consciousness are analysed in the article. Correlation between the self-knowledge and self-consciousness is shown, thus special attention is paid to the research of self-knowledge as one of the components of self-consciousness and its connection to «Me-concept». A great attention is paid to the formation of professional self-consciousness of future teacher and also it was proved that the process depends on the perfection of professional abilities, motivation, activation of individual creative self-consciousness and self-development of student's individuality. Cognitive, emotional value, behavioral components of self-consciousness are theoretically proved. The importance of cognitive components, which is the prevalent, as far as it helps a dynamic side of consciousness and all of its components is proved.

Keywords: self-consciousness, future teacher of primary school, teacher's individuality, «Me-concept», professional self-knowledge.